

פרשת ויחי

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד טבת תשע"ז • גליון 180

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

הסכם יששכר וזבולון

תיקון ביחסי הכוחות שבין יעקב לעשיו

ראשי פרקים:

השבטים המרכזיים ◊ זבולון מוזכר לפני יששכר ◊ 'הסכם יששכר וזבולון' - צדקה או שותפות ◊ מיעקב ועשיו ליששכר וזבולון ◊ למה 'בוז יבוז לו'? ◊ בן חכם קודם לאב בתלמוד תורה ◊ לאה מבקשת לקנות לילה אחד מלילותיה של רחל ◊ תורתו של עשיו עוברת זיקוק אחרי זיקוק ◊ 'שור' זה יוסף ו'שור' זה יששכר

מקורות עיקריים:

רש"י בראשית מט, ג-ד ◊ רד"ק בראשית מט, יג ◊ רש"י בראשית מט, יג ◊ שולחן ערוך יורה דעה הלכות תלמוד תורה סימן רמו, א ◊ אגרות משה יורה דעה חלק ד' סימן לו, אותיות א-ב ◊ אפיקי מים על ספירת העומר ושבועות ענין מה עמ' שצט ◊ סוטה כא ע"ב ◊ רמב"ם הלכות תלמוד תורה א, ד ◊ בראשית רבה ע, טז ◊ גיטין נז ע"ב ◊ מדרש תנחומא וישלח א ◊ בראשית רבה עה, יב ◊ רש"י בראשית מט, יד-טו ◊ ברכות מא ע"ב

השבטים המרכזיים

פרשת ויחי מפגישה אותנו עם דברי יעקב האחרונים. יעקב אבינו מרגיש שימיו ספורים והוא אוסף את בניו, שבטי י-ה, ומברך כל אחד לפי סוד תפקידו וסגולות אישיותו. בדרך כלל מרבים לעסוק בשבטים המרכזיים יותר כמו שבט ראובן. לשבט ראובן יש נוכחות, ראובן חילל את יצועי אביו, ראובן לוקח אחריות במכירת יוסף ומשכנע את האחים להשליך את יוסף לבור ולא להרגו. ראובן הוא הבכור, "רְאוּבֵן בְּכֹרֵי אֶתָּה פְּחֵי וְרֵאשִׁית אוֹנִי"¹, כתר מלכות וכתר כהונה היו שמורים לו מתחילה, אלא שחטא והפסיד, כמובא ברש"י²:

"יתר שאת - ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה, לשון נשיאות כפים:

ויתר עז - במלכות... ומי גרם לך להפסיד כל אלה:

פחז כמים - הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם, לכך אל תותר - אל תתרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראיות לך. ומהו הפחז אשר פחזת? כי עלית משכבי אביך אז חללת".

¹ בראשית מט, ג.

² רש"י בראשית מט, ג-ד.

לאחר מיתת רחל, העביר ראובן את מיטת יעקב אביו ממקומה הראוי באוהל בלהה שפחת רחל, לאוהל לאה אמו, ובכך חילל שם שמים ומנע השראת שכינה באוהל.

בפשטות, הכהונה והמלכות היו אמורות לעבור משבט ראובן לשמעון ולוי. **שמעון ולוי** תופסים אף הם מקום משמעותי בין השבטים, כוחם מתגלה בעוצמה רבה במעשה דינה, בשכם, ואחר כך במצרים אנו שומעים על שמעון שנאסר. אלא שבעוון זמרי בן סלוא שהיה משבט שמעון נמנעה המלכות משמעון, "מכל השבטים יצאו שופטים ומלכים ומשבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך בשביל החטא שעשה זמרי שבטים", ונותרה הכהונה אצל לוי שקיבל מעמד מיוחד זה לדורות.

אחר כך אנחנו פוגשים את כוחו של יהודה, "וַיִּגֶשׁ אֵלָיו יְהוּדָה"³, יהודה הוא שבט מאוד מרכזי, כתר המלכות שנלקח מראובן ושמעון עבר ליהודה, ומכאן ואילך "לא יסור שִׁבְט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֵק מִבְּיַד רְגְלֵיהֶם"⁴.

שבט משמעותי נוסף, הוא שבט **יוסף**, "אֵלֶּה תִּלְדוּת יַעֲקֹב יוֹסֵף"⁵. ולבסוף **בנימין**, לא מצד שהוא פועל, אלא בגלל שהוא הקטן אז הוא נשוא הדיבור, "אִם לֹא יֵרֵד אַחִיכֶם הַקָּטָן אֲתַכֶּם"⁶, "כִּי עֲבָדְךָ עָרַב אֶת הַנְּעָר..."⁷, מדברים עליו, אבל הוא בעצמו לא פועל.

על שאר השבטים שומעים פחות, אנחנו יודעים מעט מאוד על יששכר, זבולון, דן, נפתלי, גד ואשר. למעשה יש לנו שנים עשר שבטי י-ה, אבל כולם עומדים בצל של הארבעה הראשונים ויוסף שמצטרף אליהם.

זבולון מוזכר לפני יששכר

נבקש לעסוק כעת בשניים מבין אותם שבטים ששמו מוזכר פחות - יששכר וזבולון. בסדר הברכות יששכר וזבולון מתברכים מיד אחרי ארבעת השבטים הגדולים, ומשום מה זבולון מוזכר לפני יששכר על אף שיששכר גדול יותר בגיל. הרד"ק⁸ מבאר:

"עד הנה כסדר לידתם, ועתה הקדים זבלן ליששכר ויששכר נולד קודם זבולן, ואמרו בבראשית רבה, לפי שיששכר עוסק בתורה וזבולון עוסק בפרקמטיא ומאכילהו והחיהו, לפיכך קדם עליו עץ חיים היא למחזיקים בה', וכן משה אמר 'שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך'".

ובאשר לעצם הברכה מבאר רש"י⁹:

"לחוף ימים - על חוף ימים תהיה ארצו... והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות, במקום הנמל, שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא, וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה: 'שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך' (דברים לג, יח), זבולן יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלים".

³ בראשית מד, יח.

⁴ בראשית מט, י.

⁵ בראשית לז, ב.

⁶ בראשית מד, כג.

⁷ בראשית מד, לב.

⁸ רד"ק בראשית מט, יג.

⁹ רש"י בראשית מט, יג.

יש כאן חלוקת תפקידים מאוד ברורה, זבולון עסוק בלימוד, בעבודה, כדי שיששכר יוכל ללמוד תורה, ולכן הכתוב מקדים את זבולון המתחזק ליששכר הלומד. השאלה המתבקשת היא: 'תורה' קודמת או 'עבודה' קודמת?

'הסכם יששכר וזבולון' – צדקה או שותפות

הרמ"א¹⁰ כותב להלכה, שיכול להיות מצב של הסכמה הדדית, 'הסכם יששכר וזבולון', וזו לשונו:

"ויכול אדם להתנות עם חבירו שהוא יעסוק בתורה והוא ימציא לו פרנסה ויחלוק עמו השכר".

כלומר הם מתחלקים ביניהם בשכר לימוד התורה וברווחים של ממציא הפרנסה. רבי משה פיינשטיין¹¹ בשו"ת "אגרות משה"¹², דן באריכות בשאלה אם 'הסכם יששכר וזבולון' פועל מדין שותפות או מדין צדקה, וכה דבריו:

"הנה עניין יששכר וזבולון, ...הוא ברור ופשוט שאינו ממצוות צדקה. דכי ח"ו שבט יששכר היו עניים, והא גם לשבט יששכר היה חלק בארץ ישראל ולקח נחלה כמו זבולון וכל השבטים.

...ואם כן הוא כמתנת איש עשיר לחברו העשיר מצד רעות וכדומה, שלא שייך זה למצוות צדקה, ואין על זה ממילא שכר שנאמר בתורה עבור מצוות צדקה. ואולי יש גם על זה שכר עבור עניין השלום ואהבה שגורם זה ביניהם. ואם הוא לתלמיד חכם, איכא בזה משום כבוד התורה ואתייקורי הוא דמתייקר הנותן לו...

אלא הנכון בזה, דעניין יששכר וזבולון לא היה כלל עניין צדקה, ולא היה יכול זבולון ליתן לו כלום מסך הצדקה שהיה צריך ליתן, אלא שהיה זה עניין שותפות ממש, שזבולון נתן ליששכר כל שכר הפועלים בהשדות וכל מה שהיה צריך יששכר להשלים במלאכות דגברי. וגם כיון שהגברי לא הלכו מבתיהם ומבית המדרש הרי לא יכלו גם הנשים לילך לשדות, דהרי צריכות לשמש בעליהן ובניהן אף כשהם גדולים במלאכות דאפיה ובישול וכדומה, וגם להביא מה שצריך לקנות. וכל זה היה חושב זבולון, כל מה שהוציא על חלק יששכר, ומה שנצמח, וכן מה שהרוויח אחר ניכוי ההוצאות אצל זבולון במסחריו בהאניות, והיו חולקין בין שניהם כפשוטו הלשון".

כלומר ההסכם בין יששכר לזבולון הוא הסכם של שותפות וההדדיות, מעין הסכם קיבוצי, ולא עניין של צדקה.

¹⁰ שולחן ערוך יורה דעה הלכות תלמוד תורה סימן רמו, א.

¹¹ רבי משה פיינשטיין (רוסיה-ארצות הברית), התרנ"ה-התשמ"ו - מגדולי פוסקי ההלכה בדור שלאחר השואה. בילדותו למד אצל הרב איסר זלמן מלצר בישיבת סלוצק. לאחר מלחמת העולם הראשונה ופטירת אביו שימש במשך שנתיים כרב עיירת הולדתו אוזדה, ולאחריה שימש ברבנות העיר ליובאן שברוסיה, עד הגירתו לארצות הברית בשנת התרצ"ז. בארצות הברית שימש כראש ישיבת "תפארת ירושלים" בניו יורק, כנשיא אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה וכנשיא ארגון "עזרת תורה". תשובותיו מופצות בעולם היהודי כולו. הוא דן בתשובותיו בבעיות טכנולוגיות מודרניות וגם בעיקרי היהדות. על מצבתו נכתב בין היתר: "עמוד ההוראה גדול הדור אב לחכמים ראש המדברים לכל דבר שבקדושה, נשא משא הדור בחכמה ותבונה באומץ וגבורה ובסבלנות אין קץ, בכל אשר פעל ועשה, הדריך הנהיג הורה ולימד, מסר נפשו להעמדת האמת שעלתה לו מעמלו כל ימיו אצר אוצרות של תורה בספריו אגרות משה ודברות משה והעלה אור חדש בלמוד התורה ובהבנתה. מקור ההלכה לכל המבקש תורת חיים משענת ומבטח להם בעבודת השי"ת השפיל והמציא עצמו לכל נזקק ונדאק לשמוע לצרכיהם להשתתף בצערם ולסעדם ונקש על דלתי רחמים בתפילתו לישועתם אמיץ לב בגיבורים להציל כל עשוק. קדוש וטהור חכם ועניו אהוב למעלה ואהוב למטה ומקובל לכל".

¹² אגרות משה יורה דעה חלק ד' סימן לז, אותיות א-ב.

מיעקב ועשיו ליששכר וזבולון

השבוע נפטר יהודי גדול בשם רבי משה שפירא זצ"ל¹³, הוא היה גאון עצום, תלמיד חכם מופלג. לפני הרבה שנים זכיתי לשמוע ממנו שיעורים, הוא היה יהודי עמוק מאוד, כל גדולי האמונה היו שגורים על לשונו, המהר"ל והרמח"ל, הגאון מוילנא והחתם סופר... הוא היה בקיא בכלם בצורה מופלאה, ואני רוצה ברשותכם ללמוד ביחד אחד ממאמריו¹⁴ שעוסק ביששכר וזבולון, וזו לשונו:

"והשתא דאתינן להכי יש לעמוד על ענין השותפות 'יששכר וזבולון', דהנה לפי מה שנתבאר, הדרך להתייחס לתורה הוא רק כשבאה יחד עם ה'נעשה', והרי בלי קבלת 'נעשה' ליכא מציאות שעליה תחול התורה, כי יסודה של תורה בתחתונים הוא שמתקבלת תוך מערכת נוגדת ועל ידי זה נתפסת התורה גם שם ומתעלה הכל לתורה. והנה איתא בחתם סופר [בספר תורת משה פרשת תולדות] שיעקב ועשיו נועדו להיות שותפים כיששכר וזבולון, והיינו שעשיו היה צריך להיות הזבולון של יעקב. וכתב עוד, דכדרך שענין קבלת תורה היא על ידי כח יעקב ועשיו ביחד, כן הוצרכה לחול ב' כוחות הללו בבנין בית ישראל שעל ידי השבטים. ולכן יששכר הוא כנגד יעקב, וזבולון כנגד כח 'נעשה' שבעיקרו שייך לעשיו. ולדרכינו תוכן הענין הוא דהנה על ידי כחו של עשיו ניתנה האפשרות שיעקב [עמוד התורה] יתגלה בעולם, שהרי עשיו הוא השורש לבחינת 'פירוד' באופן שעל בחינת מקום זה הגשמית תחול התורה.

ועל דרך זה יש להבין שזבולון הוא המאפשר שתורת יששכר תחול למטה, כי מאחר שהוא מחזיק ומפרנסו ומעמידו על רגליו, ממילא חלה בחינת מקום וביסוס שעליה תחול התורה. והרי לפי המבואר, הא בלי היסוד של היפך תורה, לא יתכן שתתגלה תורה כלל, ורק משום שנוצר תחילה בחינת חלל של חומר, שייך שהתורה תחול בה ותהפוך גם הקליפה לתורה. אלא דלאור האמור הרי אין שייכותו של זבולון ליששכר ענין צדדי, אלא דכיון שדרך קבלת תורה ולימודה הוא דווקא ביחד עם בחינת מקבל, ממילא זבולון מצטרף אל התורה כיששכר. והרי כדרך שיעקב ועשיו באו מטיפה אחת, ושניהם היו צריכים להיות עמוד התורה על ידי שכח 'נעשה' וכח 'נשמע' משלימים התורה, כך יששכר וזבולון הם ב' צדדים של אותו מטבע ורק על ידי שניהם מתקבלת תורה.

ונמצא שמצוות תלמוד תורה אינה נגמרת על ידי מעשה הלימוד בלחוד, אלא שעיקרה הוא המשך המצב של קבלת התורה ד'נעשה ונשמע'."

בתורה קיימים שני חלקים, 'נעשה' ו'נשמע', ועם ישראל הקדים 'נעשה' ל'נשמע'. היחס בין שני חלקי התורה מזכיר את היחס שבין יששכר לזבולון כפי שנראה בהמשך.

למעשה יששכר וזבולון אינם מייסדי ההסכם, קדמו להם יעקב ועשיו. יעקב ועשיו למדו תורה זה לצד זה כבר במעי אמם, הם ניסו ללמוד בחברותא, אבל הראש של עשיו היה במקום אחר, הוא רצה לצאת לבתי

¹³ הרב משה שפירא (פתח תקוה-ירושלים), התרצ"ה-ה'תשע"ז - תלמיד חכם מופלג, איש מחשבה ובעל מוסר גדול, נשיא ישיבת "פתחי עולם" לחוזרים בתשובה וראש ישיבה בירושלים. אחיינו של הסבא מקלם ומתלמידי רבי נתן צבי פינקל. למד בישיבת "אור ישראל" לצעירים אצל הרב יוסף רוזנבסקי. לאחר מכן למד בישיבת פוניבז', בין היתר למד בחברותא עם משגיח הישיבה הרב אליהו דסלר. בעצת החזון איש עבר בשנת תשי"ג ללמוד בישיבת חברון. באותה תקופה אף עמד בקשר עם הרב יצחק זאב סולובייצ'יק. ובשנת תשי"ח עבר ללמוד אצל רבי יחיאל מיכל פיינשטיין ואצל הרב יצחק הוטנר. היה ראש ישיבת "בית בנימין" בסטמפורד, קונטיקט, לצד הרב שמחה שוסטל. סייע בהקמת ישיבת "בית התלמוד". היה מראשוני הרמ"ם בישיבת "אור שמח" בירושלים לחוזרים בתשובה ולימד שם למעלה מעשרים שנה. העביר כשלושים שיעורים בשבוע בענייני מחשבה, תלמוד ועוד. עמד בראש כולל אברכים גדול בירושלים, מיסודה של קרן וולפסון. בשנת התשס"א ייסד בעיר העתיקה בירושלים את ישיבת "שב שמעתא" בראשותו. תורתו העמוקה והמקיפה מבוססת על ספרות הקבלה בכלל וקבלת הגר"א ותלמידיו בפרט, כתבי המהר"ל וספרי חסידות, ובמיוחד הספר "מי השילוח" של רבי מרדכי יוסף ליינר מאיזביצא וספרי רבי צדוק הכהן מלובלין. ספרים המבוססים על שיעוריו: "אפיקי מים" - על המועדים, "ממעמקים" - על התורה, "רעה אמונה" - על י"ג העיקרים.

¹⁴ אפיקי מים על ספירת העומר ושבועות ענין מה עמ' שצט.

עבודה זרה. בעלי המוסר שואלים: העובדה שעשיו פרכס לצאת לבתי עבודה זרה ניתנת להבנה, אבל מדוע יעקב אבינו פרכס לצאת לבתי מדרשות, הלא מקובלנו¹⁵ שבשעה שהתינוק במעי אמו, "נר דלוק לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו... ומלמדו אתו כל התורה כולה"? בעלי המוסר משיבים בדרך הלצה, שכשהחברותא הוא עשיו מוטב לחפש בית מדרש אחר...

עשיו שייך לבנין הקיומי ויעקב שייך לבנין הרוחני. בקבלת התורה אנו זקוקים לשני הכוחות גם יחד, עשיו נולד עשוי והיה בעל כוחות פיזיים גדולים, זו קומה חשובה שיכולה להוות בסיס איתן לבנין התורה, אבל עשיו נמשך אחרי העבודה זרה שלו, ובזה נגמרה השותפות.

השותפות הזו שבין הקומה הקיומית לקומה הרוחנית, היא שותפות יסודית וחיונית, העולם זקוק לה, ומכיוון שלא הצליחה להתממש אצל יעקב ועשיו, היא מגלה שוב ומתממשת אצל יששכר וזבולון.

קיים מתח מתמיד בין ה'נעשה' ל'נשמע', בין ה'קמח' ל'תורה', בין ה'עילה' ל'עלול' ובין ה'סיבה' ל'מסובב', בשאלה מי גדול ממי ומי קודם למי.

למעשה העולם זקוק לשניהם, גם לזה וגם לזה, העולמות חייבים להיות מחוברים. אי אפשר לקיים עולם רוחני שאין לו אחיזה במציאות. וזהו גם היחס שבין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, תורה שבכתב היא אלקית, היא ניתנה לנו מריבונו של עולם, אבל אי אפשר לפסוק הלכה מתורה שבכתב לבדה, אנו זקוקים לתורה שבעל פה. וכאמור הסכם יששכר וזבולון איננו מדין צדקה אלא מדין שותפות, יששכר וזבולון בונים את עולם התורה ביחד.

למה 'בוז יבוזו לו'?

ממשך רבי משה שפירא:

"והרי לפי המבואר לעיל עזריה אחיו של שמעון חשיב גם כן אותו המאן דאמר כאחיו, מכיון שעל ידו מצורף בחינת העשייה לתורת אחיו".

הגמרא בסוטה¹⁶ מביאה את הפסוק בשיר השירים "מִיָּמִים רַבִּים לֹא יוֹכְלוּ לְכַבֹּת אֶת הָאֵהָבָה"¹⁷ ואומרת ש'אהבה' זו תורה. לאור זאת שואלת הגמרא על משמעות המשך הפסוק: "אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בְּאֵהָבָה בּוֹז יְבוֹזוּ לוֹ", למה 'בוז יבוזו לו'?

משיבה הגמרא: אין כוונת הכתוב שיש לבוז לאדם כמו עזריה, אחי שמעון, על שנתן את הון ביתו לשמעון אחיו, עבור חלק בזכות לימודו של אחיו שמעון.

עזריה היה עוסק במסחר, ומפרנס את שמעון אחיו, כדי שיוכל לעסוק בתורה. והיות וכל לימודו של שמעון התאפשר רק בגלל שאחיו החזיקו, הרי זו מעלה לעזריה, ודין הוא שיטול חלק בלימודו של אחיו.

כמו כן לא מתכוון הכתוב שיש לבוז לאדם כמו רבי יוחנן שהיה מתפרנס על ידי בית הנשיא, ובשל כך היה לנשיא חלק בזכות תורתו.

אלא כוונת הכתוב היא, שיש לבוז למי שנותן הון עבור זכות בתורה, כהלל ושבנא. הלל ושבנא היו אחים. הלל עסק בתורה ושבנא עבד לפרנסתו ולא פרנס את הלל אחיו. לימים אמר שבנא להלל: אולי נשתתף יחד, אתה תיתן לי משכר לימוד התורה שלך ואני אחלוק אתך את הרווחים בעסק שלי.

¹⁵ ראה נידה ל ע"ב.

¹⁶ סוטה כא ע"ב.

¹⁷ שיר השירים ח, ז.

יצתה בת קול ואמרה: 'אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה', עבור הזכות בתורה שלמד אדם אחר - 'בוז ובוזו לו! יש הבדל בין תורה של עתיד לתורה של עבר. לא ניתן "לרכוש" זכויות בתורה או במצוות מאדם שכבר עמל ורכש לו זכויות בכוחות עצמו. 'הסכם יששכר וזבולון' זה רק מכאן ולהבא, זה לא למפרע. אם מראש הם שותפים, זה עובד, אבל אם אדם חושב שניתן לעשות מסחרה בזכויות רוחניות, ושהוא יוכל למלא את כל החסכים שלו למפרע ולקנות זכויות של אדם אחר שעמל עליהם במשך שנים ארוכות, אז הוא טועה!

בן חכם קודם לאב בתלמוד תורה

הרמב"ם¹⁸ מביא להלכה, שאם הבן חריף יותר מאביו, מוטב שהאב ידאג לתלמודו של בנו יותר משל עצמו, וזו לשונו:

"היה הוא רוצה ללמוד תורה ויש לו בן ללמוד תורה הוא קודם לבנו, ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם, ואף על פי שבנו קודם לא יבטל הוא, שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד עצמו".

הלכה זו הנוגעת למצוות תלמוד תורה מחודשת ביותר. במצוות אחרות איננו מוצאים דבר כזה, היעלה על הדעת לומר במצוות תפילין למשל, שאם הבן מכוון טוב יותר במצוה, על האב לוותר על הנחת תפילין של עצמו לטובת הנחת תפילין של בנו?!

מבאר רבי משה שפירא בהמשך דבריו שם:

"ומעתה מובן היטב הדין שאם בנו חריף ממנו, בנו קודם, שהרי אילו היתה חובת תלמוד תורה דין לימוד בעלמא לא יתכן שמצוותו של פלוני מוטל על חבירו, ובודאי כל אחד מצווה מצד עצמו ולא שייך לוותר עליה מפני חובת חבירו. אכן מצוות תלמוד תורה חייבת להתקיים עם יחס למעמד הר סיני, והרי כמו שבמעמד המקודש נתקבלה תורה בדרך שאור העליון נתגלה גם מבחינת העשייה, כך חובת תלמוד תורה לדורות היא כנתינתה באימה ביראה ברתת וזיע עד שהלימוד של השתא מתייחס לסיני, ונמצא שבמידה שמתגלה על ידו אורה העליון של תורה כן הוא מקיים מצוות תלמוד תורה.

ולפי זה מה שבנו קודם הוא מפני שבכהאי גוונא איכא יותר קבלה מסיני, והא על חובת האב ללמד תורה לבנו כתיב 'הודעת לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב', הרי שהאב לבנו ממשיך הלאה גוף המעמד. וממילא הדין תלמוד תורה גופא מחייב שתורת הבן עדיף, והרי כל כהאי גוונא האב משמש כזבולון לבנו. והרי כמו שזבולון מקיים מצוות תלמוד תורה דיליה דרך יששכר, כך מצוות תלמוד תורה של האב מתקיימת דרך בנו, וההמשך לסיני מתקיים ביתר שאת".

מצוות תלמוד תורה איננה מסתכמת בידיעת התורה, מצוות תלמוד תורה מהווה חיבור למעמד הר סיני, וכשאב דואג ללימוד התורה של בנו, הוא לא רק דואג להעשרת הידע של בנו, הוא דואג להערכת השמועה, להמשכת מעמד מתן תורה לדורות הבאים, ולכן תורת הבן עדיפה. למעשה האב נעשה ה'זבולון' של בנו, וכשם שמצוות תלמוד תורה של זבולון מתקיימת על ידי יששכר, כך מצוות תלמוד תורה של האב מתקיימת על ידי בנו.

¹⁸ רמב"ם הלכות תלמוד תורה א, ד.

לאה מבקשת לקנות לילה אחד מלילותיה של רחל

המאמר הבא של רבי משה שפירא זצ"ל בספר, עוסק גם הוא ב'הסכם יששכר וזבולון', וכה דבריו:

"ויש להוסיף על המבואר מהחתם סופר שיששכר וזבולון הם כנגד מה שהיה צריך להיות שותפות של יעקב ועשיו, דהנה כתיב 'ועיני לאה רכות' (בראשית כט, ז), ואמרו חז"ל (עיין רש"י), שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשיו ובכתה כו', הרי שלא ביסודה שייכת לעשיו, אלא שזכתה להנשא ליעקב, אלא דמבואר בחז"ל שמה שנשאת ליעקב איננה מפני שנשתנה זיווגה אלא עניינה דכדרך שיעקב קנה את הבכורה מעשיו כך נקנית לאה עמה, והוא כמבואר בקדמונים, שעבודת לאה אמנו היא לצרף כוחותיו של עשיו לישראל, וכיון שהוכרחו לצאת אל הפועל על ידי יעקב ממילא גם לאה נשאת ליעקב.

ומעתה הרי ליעקב איכא ב' בחינות של זיווג, חדא עם רחל אמנו עקרת הבית, שהיא היתה זיווג בעיקר יסודה, ושנית זיווג עם לאה כיון שחלקו של עשיו עבר ליעקב. ונמצא שלא התייחסה אל יעקב מצד כחו של עשו שעבר אליו. אלא שיש להתבונן שפעם אחת אירע יוצא מן הכלל שנזדווגה לאה ליעקב עם השם זיווג של רחל, והוא כדכתיב: 'ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבא כי שכר שכרתיך בדודאי בני וישכב עמה בלילה הוא' (בראשית ל, טז), הרי שבעצם לילה זו היתה מיועדת לרחל, ומכל מקום זכתה בה לאה, ונמצא שלא נזדווגה ליעקב מצד השם 'יעקב' שלו ולא מצד השם 'עשיו'.

וכמה נמתקו הדברים לפי זה, שהרי מאותו זיווג יצאו ממנה יששכר וזבולון, שהם היציאה לפועל של יעקב ועשו בתוך השבטים, דכיון שלא נזדווגה אליו מכח החלק יעקב, הרי בזה נצטרף השם עשיו בתיקונו להיות חלק של התורה עצמה. וזה נתבטא בלידת יששכר וזבולון יחד, וחלה אותה מעלה של לימוד תורה גם אצל ההוא שעל ידו ניתנה האפשרות ללמוד".

יששכר וזבולון הם התיקון של יעקב ועשיו. חז"ל אומרים¹⁹ שלא היתה מיועדת להינשא לעשיו ורחל ליעקב, "הגדולה לגדול והקטנה לקטן". אלא שיעקב אבינו קנה מעשיו את הבכורה, ועל ידי כך זכתה לאה להינשא ליעקב יחד עם רחל, ולא נפלה בחלקו של עשיו.

מאוחר יותר באה פרשיית הדודאים. אחרי הולדתו של אשר מצא ראובן בן לאה דודאים בשדה. דודאים אלה נודעו כמסוגלים להריון²⁰, וראובן הביא אותם ללאה אמו. רחל, אחותה העקרה, ראתה את הדודאים ובקשה ליטול מהם בתקווה שיועילו לה לראות סוף פרי בטן. לאה נענתה לבקשת רחל אחותה, אך התנתה את נתינת הדודאים בכך שבתמורה תהיה לה זכות נוספת בחלק יעקב. משמעות הדברים היא, שהיה לילה שבו יעקב היה עם לאה על אף שמתחילה היה צריך להיות עם רחל. עד עתה ייחד לרחל את חלק יעקב שבו וללאה את חלק עשיו שבו (מכח קניית הבכורה), והנה גלגלה ההשגחה העליונה, שיבוא לילה ובו יהיה יעקב עם לאה וייחד לה את חלק יעקב שבו ולא את חלק עשיו. ומתוך כך יצאו יששכר וזבולון, שהם התיקון וההשלמה של יעקב ועשיו כנזכר.

המפרשים מתקשים בהסבר התנהגותה של לאה. רחל מבקשת ליטול מהדודאים בתקווה שיועילו לה, ולא משיבה לה: "המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני"²¹.

תשובתה של לאה נראית מקוממת: מי לקח ממני?! הרי יעקב רצה לשאת את רחל, ואם היא לא היתה מוסרת את הסימנים, היא באמת היתה נישאת ליעקב. רחל מסרה את כל עתידה למען אחותה הגדולה

¹⁹ בראשית רבה ע, טז.

²⁰ ראה רמב"ן בראשית ל, טו.

²¹ בראשית ל, טו.

מחשש שמא חלילה תפגע, והנה כשהיא מבקשת טובה קטנה בחזרה, נראה כאילו אין שום התחשבות והבנה מצד לאה.

לאור האמור מתברר שיש כאן מהלך עמוק ויסודי, כשם שיעקב קנה את הבכורה מעשיו, לאה מבקשת לקנות לילה אחד מלילותיה של רחל, ובכך לקבל חלק ביעקב ממש ולא רק בחלק עשיו שביעקב. על ידי כך עבר חלק עשיו שביעקב את הזיכוכ הראוי לו ונולדו יששכר וזבולון אשר בכוחות משותפים שאין בהם רבב בנו את בנין התורה בישראל.

תורתו של עשיו עוברת זיקוק אחרי זיקוק

העולם הזה מחולק לשני חלקים - עולם העשייה ועולם הרוח. חז"ל²² אומרים: "מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק; מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים; מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים". בדומה לזה אביו של רבי מאיר היה שר צבא רומי, גוי ושמו נירון, מצאצאי עשיו, וסמוך לפני חורבן הבית השני התגייר²³.

במהלך הדורות תורתו של עשיו עוברת זיקוק אחרי זיקוק. יש איזו שהיא נקודה של קודש שקיימת בתורתו וצריך להגיע אליה ולשמר אותה. במהלך הדורות הנקודה הזו הולכת ומתבררת עד דורו של רבי מאיר שבו זורח שמשו והיא מאירה את העולם בדמותו של רבי מאיר. לאה אמנו היא זו שמופקדת על כך, היא מזהה את נקודת הקודש שבכוחו של עשיו והיא מבקשת לגלות אותה בעם ישראל, כשהיא מזוקקת בתכלית הזיקוק. לשם כך היא מבקשת להפגיש את חלק עשיו שבה עם חלק יעקב שביעקב, ובכך היא סוללת את הדרך להולדתם של יששכר וזבולון, ולהולדתו של רבי מאיר בדורות מאוחרים יותר.

שאלנו קודם לכן, מדוע הקדים הכתוב את יששכר לזבולון, הלוא מבחינה כרונולוגית זבולון קודם, והשבנו מה שהשבנו. כעת לאור האמור, נוכל להבין שיש כאן עומק גדול, הלוא עשיו נולד תחילה ולו ניתן משפט הבכורה, אלא שהפסיד את בכורתו בנזיד עדשים. עשיו קלקל והשחית ולכן סרה ממנו זכות הבכורה, וכעת באים יששכר וזבולון ומתקנים את המעוות, ומשיבים את מקומו של 'עולם העשייה', הגלום בדמותו של יששכר המפרנס, למקומו הראוי בראש, כבסיס איתן לקומה הרוחנית שצריכה להיבנות על גביו.

יש כאן דבר מופלא, לעתים יש דברים שנראה כאילו אינם מקבלים מעמד משמעותי בתוך הכתובים, וכשמתבוננים בעומק, מגלים שטמונים בהם יסודות עליונים. בפסוקי הברכה של יששכר וזבולון טמונים השורשים של האומה שמתחילים מיעקב ועשיו, ועד ימינו אנו נעשה שימוש במושג 'הסכם יששכר וזבולון' בנוגע למהות קיום התורה בישראל.

'שור' זה יוסף ו'שור' זה יששכר

על יששכר נאמר: "יששכר חמר גרם רבץ בין המשפטים"²⁴, ורש"י מבאר:

"יששכר חמור גרם - חמור בעל עצמות, סובל עול תורה, כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבד".

החמור הוא חזק, ניתן להטעין עליו משאות עצומים. מה משמעות הדבר? הזכרנו בעבר ש'שור' זה יוסף. כשיעקב שולח מנחה לעשיו אחיו הוא שולח אליו שליחים שיספרו לו על רכושו, "ויהי לי שור וְחמור"²⁵.

²² גיטין נז ע"ב.

²³ ראה גיטין נו ע"ב.

²⁴ בראשית מט, יד.

במבט ראשון קשה להבין מדוע חשוב ליעקב שעשיו ידע שיש ברשותו שור וחמור, ואכן חז"ל רואים בכך רמז רוחני, ה'שור' רומז לכוחו של יוסף וה'חמור' רומז למשיח בן דוד, "ויהי לי שור" - אין לי לירא ממך שהרי נולד יוסף שנקרא שור, שנאמר: 'בכור שורו הדר לו' (דברים לג, יז), וחמור זה משיח בן דוד, שנאמר: 'עני ורוכב על חמור' (זכריה ט, ט)²⁶.

במקום אחר אומרים חז"ל²⁷, שה'חמור' רומז ליששכר, "ויהי לי שור וחמור", 'שור', זה יוסף, שנאמר: 'בכור שורו הדר לו' (דברים לג, יז), 'חמור', זה יששכר, דכתיב: 'יששכר חמור גרם' (בראשית מט, יד).

ה'חמור' בא לידי ביטוי בשני כוחות, ששניהם יכולים להתנגד לעשיו, כוחו של יוסף שניצוץ אחד שיוצא ממנו מכלה את כל העוצמה של עשיו²⁸, וכוחו של יששכר שמבסס ומקיים את עולם התורה בישראל.

היינו מצפים שהדימוי של יששכר יבוא לידי ביטוי במשהו רוחני יותר, ולא ב'חמור'. חמור זה ביטוי גס לחומריות. רש"י כאן²⁹ מסביר שהדימוי לחמור נובע מתכונתו של החמור שהוא סובל את המסע. לחמור יש עמידה איתנה, יש לו גב ויש לו רגליים, והוא שומר על יציבות גם כשמעמיסים עליו משא רב. התיאור הזה מתאים מאוד לעשיו שנולד עשוי, וזו גם תכונתו של יששכר. בדור הגאולה יתגלה כוחו של יששכר, נצטרך תלמידי חכמים שיש להם רגלים של ברזל, נצטרך תלמידי חכמים בעלי עז וגבורה, כמתואר בהמשך דברי רש"י:

"רבץ בין המשפתים - כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין בתחומי העיירות שמוליך שם פרקמטיא".

ועל המילים "ויט שכמו לסבל ויהי למס עבד" כתב³⁰:

"ויט שכמו לסבול - עול תורה:

ויהי - לכל אחיו ישראל:

למס עובד - לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבודין, שנאמר: 'ומבני יששכר יודעי בינה לעתים' (דברי הימים א' יב, לג), לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים, מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל אחיהם על פיהם:

ויט שכמו - ...לסבול מלחמות ולכבוש מחוזות שהם יושבים על הספר, ויהי האויב כבוש תחתיו למס עובד".

תלמידי חכמים הם לא עלים נובלים ח"ו, יש להם כוח. בגמרא בברכות³¹ אנחנו פוגשים ביטוי מיוחד שאומר רב חסדא לרב המנונא: "מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינן", כלומר מי יביא לנו רגלי ברזל שנוכל ללכת אחריו תמיד ולשמוע את דבריו. בארץ ישראל יש תלמידי חכמים שרגלם אינה משתברת, הם יוצאים למלחמה ולא נופלים, דעתם מתווספת עליהם והם מפיחים רוח של עוצמה וגבורה באומה כולה.

²⁵ בראשית לב, ו.

²⁶ מדרש תנחומא וישלח א.

²⁷ בראשית רבה עה, יב.

²⁸ ראה רש"י בראשית לז, א.

²⁹ רש"י בראשית מט, יד.

³⁰ רש"י בראשית מט, טו.

³¹ ברכות מא ע"ב.